

Peter van de Elzas,
leven en loopbaan
(ca. 1145 - 1176)

Peter van de Elzas, jongste zoon van de graaf van Vlaanderen Diederik van de Elzas en van diens echtgenote Sibilla van Anjou, werd geboren ca 1145¹. Hij was van kindsbeen af voorbestemd om een carrière te maken in de clerus. Hij werd achtereenvolgens en op zeer jeugdige leeftijd proost van het Sint-Donaaskapittel van Brugge, proost van het O.-L.-Vrouwkapittel van Sint-Omaars en verkozen bisschop van Kamerijk. Op aanvraag van zijn broer Filips zag hij af van deze waardigheid om tot ridder geslagen te worden. In 1176 beëindigde hij zijn korte leven als graaf van Nevers. Uit zijn kortstondig huwelijk met Mathilde, de weduwe van graaf Gwijde van Nevers, werd hem, wellicht posthuum, een dochter geboren.

Aan de hand van Peters leven zou ik een aspekt willen toelichten van de wijze waarop Diederik van de Elzas en nadien zijn zoon Filips hebben gepoogd

1. Het juiste geboortejaar van Peter is niet gekend. Hij moet de jongste zoon van Diederik en Sibilla geweest zijn. Vóór 1157 wordt hij niet vermeld in de grafelijke oorkonden. Om zijn geboortedatum te achterhalen moeten we de volgorde van de geboorte van de kinderen van Diederik en Sibilla reconstrueren. Voor de oudste kinderen, Boudewijn, Gertrudis, Margareta, Mathilde en Filips raadplege men A. VERHULST, *Note sur une charte de Thierry d'Alsace, comte de Flandre, pour l'abbaye de Fontevrault (21 avril 1157)*, in *Mélanges Labande, Poitiers, 1974*, pp. 717-718. De erfopvolger Filips werd geboren na mei 1142. Bijgevolg kan de derde zoon Matheus ten vroegste in 1143 geboren zijn en de jongste, Peter niet vóór 1144-1145.

achtereenvolgens hun macht te vestigen, uit te breiden, en te handhaven binnen hun dynastie.

Bij het bestuderen van Peters loopbaan zijn een aantal problemen gerezen die ik hier zou willen voorleggen.

Een eerste probleem waarbij ik moet stilstaan is de vraag : hoe is het mogelijk dat Peter op hoogstens twaalfjarige leeftijd proost van het Sint-Donaaskapittel van Brugge kon worden ? Daarbij moeten we twee belangrijke omstandigheden voor ogen houden :

1) Het overlijden, in de eerste maanden van 1157 van Rogerus, die vóór Diederiks machtsgreep in 1128 reeds proost was van Sint-Donaas en dus de enige kanselier van Vlaanderen tot dan toe onder Diederik was geweest².

2) De plannen van Diederik om zich in 1157 met zijn echtgenote naar het H. Land te begeven met

2. Rogerus is proost van Sint-Donaas en kanselier van Vlaanderen geweest van 1127 tot 1157. (J.F. FOPPENS), *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium necnon praepositorum, decanorum et canonicorum etc. ecclesiae cathedralis S. Donatiani Brugensis*, Brugis, 1731, p. 68, en F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre 1071-1128*, Brussel, 1938, p. LV. Tijdens zijn ambtsperiode komen andere personages met de titel van kanselier, maar niet van kanselier van Vlaanderen, voor, nl. Ogerus, in verschillende oorkonden tot 1141 (cfr. bv. H. COPPIETERS STOCHOVE, *Régestes de Thierry d'Alsace*, Gand, 1901, p. 11, nr. 19 en G.-A. d'ALBON, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple (1119-1150)*, Paris, 1913, pp. 156-157, nr. CCXXXI, en F. VERCAUTEREN, *op.cit.*, *loc.cit.*) ; Boudewijn in een oorkonde van graaf Diederik voor de abdij van Fives-Saint-Martin van 1136 (O. de GOURJAULT et A. WAUTERS, *Chartes inédites extraites du cartulaire de Saint-Nicaise de Reims*, in *Compte rendu des séances de la C.R.H.*, 4e série, t. X, 1882, pp. 175-178) en in een andere voor de abdij van Drongeve eveneens van 1136 (COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 19, nr. 35) ; en Fulco in een oorkonde van gravin Sibilla voor de abdij van Anchin van 1139 (A. WAUTERS, *Analectes de diplomatique*, in *B.C.R.H.*, 55, 1886, pp. 83-84).

waarschijnlijk de bedoeling er zich definitief te vestigen³ waarbij de graaf de nodige maatregelen moest treffen om de toekomst van zijn kinderen te verzekeren.

Wat zijn dochters betreft, deze waren waarschijnlijk sinds geruime tijd «geplaatst». Zijn oudste dochter Gertrudis was gehuwd met Huibrecht van Savoye, graaf van Maurienne⁴. Margareta, de latere gravin van Henegouwen, was gehuwd met graaf Radulfus II van Vermandois⁵ en Mathilde was sinds 1155 in de abdij van Fontevrault in Anjou, het land van haar moeder, als non binnengegaan⁶.

Aan zijn oudste zoon Filips had hij op een curia-vergadering, gehouden op 31 maart 1157, de grafelijke macht afgestaan, en aan zijn baronnen een eed van trouw laten zweren aan de jonge graaf. In het buitenland kon hij rekenen op de welwillende houding van koning Hendrik II van Engeland en in het binnenland op bisschop Milo van Terwaan die a.h.w. officieus als raadgever en beschermheer van de jonge graaf moest optreden⁷. Wat de plannen waren voor de toen waarschijnlijk 13 of 14-jaar oude Matheus is niet geweten. Waarschijnlijk was men toen al op zoek naar de éne of andere erfdochter voor hem. Het

3. Zoals wijlen Prof. H. VAN WERVEKE heeft gesuggereerd in zijn artikel *Filips van de Elzas en Willem van Tyrus*, in *Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, XXXIII, nr. 2, Brussel, 1971, pp. 9-10.

4. L. VANDERKINDERE, *La formation territoriale des principautés belges au moyen âge*, t.I, Bruxelles, 1902, p. 312.

5. IDEM, *ibidem*.

6. L.-A. PICARD, *L'ordre de Fontevrault de 1115 à 1207*, Saumur, 1934, pp. 186, 229 en 244.

7. H. VAN WERVEKE, *Filips van de Elzas*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. IV, Brussel, 1970, kol. 291.

is met de voorhanden zijnde bronnen niet uit te maken, maar het is mogelijk dat hij met zijn ouders in 1157 zou meegereisd zijn om in het Oosten voor zichzelf een vorstendom te veroveren. Wat Peter betreft, wiens lot als jongste zoon van bij de geboorte waarschijnlijk reeds bezegeld was, nl. een opleiding om in de geestelijke stand opgenomen te worden, de kans geboden door het overlijden van de oude proost van Brugge was te mooi om ze te laten voorbijgaan⁸. Deze strategische post in de administratie van het graafschap toevertrouwen aan een lid van de grafelijke familie die bovendien door zijn jeugdige leeftijd volledig onder controle van betrouwbare mannen kon gesteld worden, was ongetwijfeld vanwege graaf Diederik een politieke zet van formaat, en bovendien verzekerde hij daardoor aan zijn jongste en bijgevolg meest kwetsbare zoon een vaste positie die ongetwijfeld als springplank kon dienen naar de hoogste geestelijke ambten in het graafschap.

Hoe Diederik er in geslaagd is de keuze van zijn twaalfjarige of misschien nog jongere zoon als proost aan het kapittel van Sint-Donaas op te dringen is een raadsel. Bronnen zoals akten van het kapittel, die ons over eventuele tegenstand zouden kunnen inlichten, ontbreken voor deze periode. Wel weten we dat Diederik en vooral Filips later er steeds op gesteld geweest zijn inspraak te hebben in de keuze van een proost door het kapittel van Sint-Donaas, juist omdat die man ook hun kanselier moest zijn. In 1173 kreeg graaf Filips zelfs van paus Alexander III de officiële toelating om de keuze van het kapittel te bekrachtigen.

8. Cfr. hoger.

gen of te infirmeren⁹. Maar het is weinig waarschijnlijk dat het kapittel uit eigen beweging de jonge Peter van de Elzas zou hebben gekozen. Wat het probleem van de pauselijke dispensatie na de verkiezing betreft, nl. omwille van de jeugdige leeftijd van de verkozene en ook van het ontbreken bij hem van alle voorafgaande wijdingen, weten we niet hoe dit opgelost is. Leuridan in zijn studie over het Sint-Piatuskapittel van Seclin, beweert dat verscheidene proosten werden verkozen en in hun functie bevestigd zonder priester te zijn of het ooit te worden¹⁰, terwijl Hautcoeur in zijn studie over het kapittel van Sint-Pieters te Rijsel spreekt van uitzonderingsgevallen waarbij leden van de hoge adel de waardigheid van proost van een kapittel bekwamen op zeer jonge leeftijd, op een ogenblik dat ze bv. enkel nog maar de lagere wijdingen hadden ontvangen¹¹. En telkens was er wel een dispensatie van de paus nodig. We kennen het geval van Jan van Vlaanderen, de kleinzoon van gravin Margareta van Constantinopel, die op elfjarige leeftijd proost van Brugge werd¹².

9. De bepaling van de rol van de graaf in de proostkeuze luidt als volgt in de oorkonde van Robrecht II voor Sint-Donaas van 31 oktober 1089: «... post canonicam et liberam electionem canonicorum de preposito, assesum michi meisque posteris reservans», cfr. F. VERCAUTEREN, *op.cit.*, p. 30. In zijn brief aan graaf Filips (9 augustus 1173) schrijft Alexander III: «... statuimus ut cum electio de preposito eiusdem ecclesie libere fuerit et canonicis celebrata, tuus continuatio requiratur assensus, ita quidem quod eidem electioni sine manifesta et rationabili causa tuum assensum denegare non debeas vel favorem», cfr. J. RAMACKERS, *Papsturkunden in den Niederlanden*, Berlin, 1933, pp. 283-284, nr. 142.

10. TH. LEURIDAN, *Histoire de Seclin. L'église collégiale, le chapitre et la paroisse Saint-Piat*, Lille, 1929, p. 10.

11. E. HAUTCOEUR, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, I, Lille, Paris, 1896, pp. 104-105.

12. Hij was geboren in 1250. In 1261 noemde hij zich reeds proost van Brugge. Zijn verkiezing werd officieel in 1262. TH. LUYKX, *De strijd om het kanselierschap in Vlaanderen tussen Philips van Savoye en Jan van Vlaanderen*, in *Miscellanea J. Gessler*, Antwerpen, 1948, pp. 767-779.

Wat er voor Peter is gebeurd weten we niet. Ofwel zijn de bronnen verloren gegaan, ofwel kwam er gewoon geen reactie van Rome. Misschien is het stilzwijgen uit Rome te verklaren door de moeilijkheden waarmee paus Alexander III vanaf 1159, d.i. van bij zijn benoeming, te kampen had ten gevolge van de verkiezing van een tegenpaus door de keizersgezinde partij¹³. Dit gebeurde echter twee jaar na Peters verkiezing. Eén feit is zeker, wij kennen voor Peter geen tegenkandidaat, zoals het later het geval zal zijn bij zijn verkiezing tot bisschop van Kamerijk, en er is blijkbaar ook geen alternatieve, door het kapittel opgedrongen proost van Brugge geweest. We mogen nl. aannemen dat de man die van 1157 tot 1165 als proost van Brugge en kanselier van Vlaanderen optreedt, nl. Desiderius van Kortrijk, zowel met de instemming van de graaf als van het kapittel deze functie waarneemt. Hoe we de rol van deze man moeten begrijpen gaan we onmiddellijk onderzoeken.

Een tweede probleem dat we moeten bekijken is nl. de vraag of Peter ooit *de facto* kanselier van Vlaanderen is geweest. De gegevens die we daarbij voor ogen moeten houden zijn de volgende :

1) Peter wordt in een aantal oorkonden van de periode beginnend met 7 april 1157 en eindigend op 18 juli 1167 proost van Brugge genoemd¹⁴.

13. Cfr. M. PACAUT, *Alexandre III*, Paris, 1956, pp. 102-105.

14. Op 7 april 1157 is *Petrus prepositus Brugensis* getuige in een oorkonde van graaf Diederik voor de Tempel (H. COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 63, nr. 130). In 1163 oorkondt *Petrus prepositus Brugensis* mede met de bisschop van Doornik en graaf Diederik (Archief bisdom, Brugge, Fonds Sint-Donaas, originelen). *P(etrus) prepositus Brugensis* is de auteur van een oorkonde voor de kerk van Dudzele ; s.d., waarschijnlijk van 1163 wegens het verband met bovengenoemde oorkonde (Archief bisdom, Brugge, Fonds Sint-Donaas, originelen). Het zegel van Peter is in tamelijk slechte staat bewaard. Op 12 juli 1166 is *Petrus prepositus Brugensis*

In principie impliceert dit ambt sinds 1089 *ipso facto* voor zijn titularis het bekleden van de functie van kanselier van Vlaanderen¹⁵.

Welnu Peter wordt in deze periode en in dezelfde oorkonden nooit kanselier of kanselier van Vlaanderen genoemd. Alleen de auteur van de *Continuatio* van de *Gesta episcoporum Cameracensium* geeft hem deze titel op het ogenblik dat hij tot bisschop van Kamerijk wordt verkozen in 1167¹⁶.

2) In diezelfde periode wordt Desiderius van Kortrijk, proost van Sint-Pieters te Rijsel en aartsdiaken van Doornik, daarentegen herhaaldelijk kanselier van Vlaanderen en kanselier genoemd¹⁷. Bovendien verschijnt diezelfde Desiderius in verschillende grafelijke oorkonden van 1164 met de titel van proost van

getuige in een oorkonde van graaf Diederik voor de abdij van Drongen (H. COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 79, nr. 163). Op 18 juli 1167 is *Petrus Brugensis prepositus* getuige in een oorkonde van graaf Filips voor de abdij van Saint-Augustin bij Terwaan (H. COPPIETERS STOCHOVE, *Regestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre, 1906-1907*, p. 20, nr. 51).

15. «Prepositum sane eiusdem ecclesie, quicumque sit, cancellarium nostrum et omnium successorum nostrorum, susceptorem etiam et exactorem de omnibus redditibus principatus Flandrie, perpetuo constituimus» luidt de tekst van de oorkonde van Robert II van 31 oktober 1089, cfr. F. VERCAUTEREN, *op.cit.*, *loc.cit.*.

16. Uitgave L.C. BETHMANN, in M.G.H., SS., VII, Hannover, 1846, p. 508: «Domnus Petrus, Philippi nobilissimi Flandriarum comitis frater couterinus, Sancti Audomari prepositus et Flandrie cancellarius...».

17. Over Desiderius cfr. E. VAN CAPPEL, *Zalige Desiderius van Kortrijk, bisschop van Terwaan (+ 1192)*, in *Album English*, Brugge, 1952, pp. 381-397. VAN CAPPELS verklaring voor de omstandigheid van het optreden van Desiderius als kanselier terwijl Peter proost was, p. 392, is niet erg bevredigend. Recenter over Desiderius is E. WARLOP, *Desiderius van Kortrijk*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. II, Brussel, 1966, kol. 405-406.

Brugge¹⁸. Volgens het *Compendium* van J.F. Foppens wordt hij in akten van het kapittel van Sint-Donaas van het jaar 1165 ook als proost vermeld¹⁹.

Uit deze gegevens ben ik geneigd de volgende hypothese te formuleren : Peter heeft waarschijnlijk de functie van kanselier van Vlaanderen verbonden aan zijn officie van proost van Brugge nooit uitgeoefend, toch zeker niet vóór 1166, d.i. vóór zijn éénnentwintigste verjaardag. Dit feit kan mijns insziens als bewijs gelden voor de bewering dat het kanselierschap van Vlaanderen in de XIIIe eeuw niet alleen een honorifieke functie was waaraan bepaalde inkomsten verbonden waren, maar ook een ambt was, en meer bepaald het belangrijkste ambt in de hiërarchie van de grafelijke administratie.

Om deze hypothese te staven zou ik volgende argumentatie willen aanvoeren. Over het belang van de taak van de kanselier van Vlaanderen in de grafelijke administratie, hoofdzakelijk wat de financies betreft, hoef ik hier niet uit te wijden. Dit belang is voldoende bekend o.a. uit de studie van Verhulst en Lyon over de staatsfinanciën in de XIIIe eeuw²⁰. Ik wil er enkel nogmaals op wijzen hoezeer het voor de graaf van belang was deze functie aan een vertrouwensman te kunnen overlaten.

Peter was dus in 1157, toen hij proost werd van Sint-Donaas, twaalf jaar oud of waarschijnlijk nog

18. In een oorkonde van graaf Filips voor de abdij van Sint-Pieters te Gent (H. COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 11, nr. 26), voor de abdij van Clairvaux (IDEM, *ibidem*, nr. 27) en voor de abdij van Sint-Baafs te Gent (s.d. (1164) IDEM, p. 33, nr. 85).

19. (J.F. FOPPENS), *loc.cit.* : «Desiderius in actis quibusdam capitularibus memoratur praepositus anno 1165».

20. B. LYON en A. VERHULST, *Medieval Finance. A. Comparison of Financial Institutions in Northwestern Europe*, R.U. Gent, afl. 143, Brugge, 1967, pp. 61-62.

jonger, want in 1167, d.i. tien jaar later, bij zijn verkiezing tot bisschop van Kamerijk, wordt hij in de verhalende bronnen beschreven als *iuvenis, adolescens* en zelfs *in primis pubertatis annis*²¹. Het is duidelijk dat hij in 1157 niet in staat kan geweest zijn de taak van kanselier op zich te nemen.

In datzelfde jaar vertrok graaf Diederik op 13 mei met zijn echtgenote naar het H. Land²². Nog vóór zijn vertrek, nl. op 21 april 1157 en dus enkele dagen na het verschijnen van Peter als proost van Brugge, komt Desiderius van Kortrijk in een grafelijke oorkonde voor de abdij van Fontevrault als kanselier van Vlaanderen voor²³. Ik moet er tussen haakjes aan toevoegen dat er geen twijfel bestaat over de echtheid van deze oorkonde, die trouwens waarschijnlijk uit de grafelijke kanselarij stamt²⁴.

Het is evident dat graaf Diederik vóór zijn vertrek alle voorzorgen had genomen opdat de grafelijke administratie niet in het gedrang zou komen door de benoeming van zijn jongste zoon tot proost van Brugge. Zijn keuze van Desiderius van Kortrijk als dienstdoende kanselier is niet willekeurig en het is weinig waarschijnlijk dat ze hem door het kapittel van Sint-Donaas werd opgedrongen. Wie was Desiderius? Hij stamde uit de edele familie van de burggraven van Kortrijk, die door graaf Diederik van bij

21. Cfr. de *Annales Cameracenses*, a° 1167, uitgave PERTZ, in M.G.H., SS., XVI, Hannover, 1859, p. 540; de *Gesta episcoporum Cameracensium. Continuatio.*, uitgave L.C. BETHMANN, in M.G.H., SS., VII, Hannover, 1846, p. 509.

22. H. VAN WERVEKE, *Filips van de Elzas en Willem van Tyrus*, p. 30.

23. Origineel bewaard in de Archives départementales du Maine-et-Loire, Angers, 237 H 1.

24. A. VERHULST, *Note sur une charte de Thierry d'Alsace*, p. 716.

het begin van zijn regering erg begunstigd was geworden; zijn broer Rogier, een *familiaris* van de graaf had o.a. door toedoen van Diederik het burggraafschap in Gent verworven, en bijgevolg waren de leden van dit Huis zeer verknocht aan de grafelijke familie²⁵. Hij was bovendien een ervaren man die sinds 1140 in het kapittel van Doornik de hoogste waardigheid bekleedde, nl. die van aartsdiaken voor Vlaanderen²⁶. Hij was tevens proost van Sint-Pieters te Rijsel en bezat daardoor *ipso facto* een prebende van kanunnik van Sint-Donaas te Brugge²⁷. Bijgevolg was hij geen onbekende voor het kapittel daar. Later werd Desiderius bisschop van Terwaan.

Blijft nu nog het probleem dat Desiderius in de jaren 1164 en 1165 met de titel van proost van Brugge verschijnt, op een ogenblik dat Peter zonder twijfel nog in functie was. Merkwaardig is hierbij dat het toevallig de jaren zijn waarin graaf Diederik een laatste reis naar Palestina ondernam om er zijn in 1159 achtergebleven echtgenote Sibilla te gaan bezoeken²⁸. Peter blijkt in deze jaren ook niet in Vlaanderen aanwezig te zijn. Zijn laatste optreden dagtekent van 1163 en zijn eerstvolgende vermelding in de Vlaamse bronnen is 1166 als proost van Brugge en als proost

25. Over de burggravenfamilie van Kortrijk cfr. E. WARLOP, *De Vlaamse adel vóór 1300*, 2 dln., 3bn., Handzame, 1968, I, pp. 258-259 en II, 1, nr. 124.

26. J. PYCKE, *Le chapitre cathédral de Tournai des origines au milieu du XIIIe siècle*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, U.C.L., 1969, lijst van de dignitarissen en officieren van het kapittel.

27. Over de nauwe banden tussen de kapittels van Sint-Donaas te Brugge en van Sint-Pieters te Rijsel cfr. E. HAUTCOEUR, *op.cit.*, pp. 110-111, en N. HUYGHEBAERT, *Examen des plus anciennes chartes de l'abbaye de Messines*, in B.C.R.H., 1956, 121, III, p. 217.

28. Over deze reis cfr. H. VAN WERVEKE, *Filips van de Elzas en Willem van Tyrus*, p. 31.

van Sint-Omaars²⁹. De reis van Diederik greep precies plaats in deze periode, nl. van de eerste dagen van 1164 tot kort na Kerstmis 1165. Hoewel we uit geen enkele verhalende bron het bewijs ervan vinden, moeten we bijna aannemen dat Peter bij die gelegenheid zijn vader vergezelde. In verband hiermee zou ik er willen op wijzen dat het absenteïsme en het cumuleren van ambten en functies in de XIIe eeuwse seculiere kapittels en meer bepaald bij die dignitarissen ervan een zeer normale zaak was³⁰.

In het geval dat Peter dus zijn vader heeft vergezeld, moet Desiderius ook werkelijk tijdens zijn afwezigheid in zijn plaats als proost van Brugge zijn opgetreden. Vandaar de talrijke vermeldingen van Desiderius in deze hoedanigheid tijdens deze tijdspanne van bijna twee jaar³¹. Deze soort tijdelijke vervanging lijkt in de middeleeuwen helemaal niet ongewoon geweest te zijn, o.a. bij bisschoppen die tijdens een afwezigheid door een collega van een ander diocees, die dan tijdelijk de titel droeg, vervangen werden³².

Peter werd ook proost van het O.L.-Vrouwkapittel van Sint-Omaars in of na het jaar 1159. Zijn voorganger was nl. in dat jaar (vóór 30 juli) overleden³³.

29. Cfr. noot 14.

30. Cfr. hierover o.a. J. PYCKE, *op.cit.*, pp. 71 en volg.

31. Cfr. noten 18 en 19.

32. Voorbeelden hiervan vindt men bij O. GUILLOT, *Le comte d'Anjou et son entourage au XIe siècle*, 2 t., 1972, t. I, p. 211, nr. 66 en p. 275.

33. In 1158 is Gerardus nog proost. Cfr. Archives municipales, Saint-Omer, II G 54 «Petit cartulaire du chapitre», fol. 14 vo-15 ro. Op 30 juli 1159 daarentegen vinden we een brief van paus Adrianus IV gericht tot deken Johannes waarin proost Gerardus *bone memorie* wordt vermeld. Cfr. *idem*, fol. 9 en volg., en J. RAMACKERS, *Papsturkunden in Frankreich*, 3. Band, Artois, Göttingen, 1940, pp. 98-100, nr. 45.

In 1162 is er een brief van paus Alexander III aan hem als proost van Sint-Omaars geadresseerd betreffende het absenteïsme bij de kanunniken van het kapittel³⁴. Ook daar moet zijn hoedanigheid van zoon en broer van de graven van Vlaanderen zwaar doorgewogen hebben bij de verkiezing.

Of Peter dan toch tijdens zijn ambtsperiode als proost van Brugge en Sint-Omaars enige rol binnen deze kapittels heeft gespeeld, buiten deze van marionet, is uiterst onwaarschijnlijk. Het blijkt wel uit de bronnen dat de man die het, wat betreft de interne zaken van het kapittel, voor het zeggen had te Brugge tijdens deze periode deken Haket was, een sterke persoonlijkheid die later abt van Ter Doest werd³⁵, terwijl het te Sint-Omaars waarschijnlijk deken Johannes was. Het is mogelijk echter dat Peter, na zijn terugkeer in 1166, aktiever was in deze kapittels³⁶, maar als we de verhalende bronnen lezen die zijn carrière als elekt van Kamerijk beschrijven, waarover verder meer, lijkt het wel onwaarschijnlijk.

34. «Datum Janue XIII kal. marcii». Deze brief van Alexander III moet van het jaar 1162 zijn, daar 1162 het enig jaar is waarin de paus in de maand februari (17) in Genua verblijft. Cfr. *Idem*, fol. 15 en volg. en IDEM, *op.cit.*, pp. 106-107, nr. 50, met verkeerde lezing van de initiaal van de proost aan wie de brief is geadresseerd, nl. B. i.p.v. P.

35. Haket treedt stelselmatig op de voorgrond bij de Vlaamse hoogwaardigheidsbekleders tijdens de ambtsperiode van Peter. Hij komt in de oorkonden onder de geestelijken op de tweede plaats te staan na Desiderius van Kortrijk en later na Robrecht van Aire, ook en vooral zelfs als Peter helemaal niet vermeld wordt. Over Haket cfr. ook MONASTICON BELGE, t. III, Flandre occidentale, 2e vol., Centre national de recherches d'Histoire religieuse, Liège, 1966, p. 328.

36. Cfr. o.a. de twee oorkonden als proost van O.-L.-Vrouw voor de stad van Sint-Omaars in 1166, uitgegeven door A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer*, Paris, 1877, pp. 385-387, nrs. XII en XIII.

Zijn participatie aan de werking van de kanselarij na 1166 is waarschijnlijk even gering als voordien. Vooral omdat in deze periode Robrecht van Aire, die hem zal opvolgen als proost van Sint-Omaars en van Brugge, meer en meer de vertrouwensman van graaf Filips wordt, en blijkbaar belast wordt met de belangrijkste administratieve en diplomatieke opdrachten binnen en buiten het graafschap³⁷.

Laten we nu eens bekijken hoe Peter het in deze omstandigheden tot elekt van Kamerijk bracht. Toen op 1 juli 1167 bisschop Nikolaas van Kamerijk overleed leefde graaf Diederik nog, maar de feitelijke macht over Vlaanderen lag sinds 1164 reeds in de handen van zijn zoon Filips³⁸. De jonge graaf was, evenals zijn vader, er op belust zoveel mogelijk zijn invloedsfeer uit te breiden.

De Elzassers waren er reeds in geslaagd door een handige huwelijkspolitiek hun oorspronkelijke territoriale macht en invloedsfeer uit te breiden. Filips was in het bezit gekomen van Vermandois en de jongere Matheus had met de zegen van koning Hendrik II van Engeland een erfdochter gevonden en zelfs geschaakt uit het klooster waar ze abdis was. Hij had aldus in 1160 het graafschap Boulogne verworven³⁹. De zogezegde toorn van Diederik en Filips bij dit niet met hen geconcerteerde misdrijf van Matheus en de represailles die daar op volgden waren mijns inziens een schijnheilig manœuvre om de kerkelijke

37. H. VAN WERVEKE, *Thomas Becket, Filips van de Elzas en Robrecht van Aire*, in *Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, XXXII, nr. 1, Brussel, 1970, p. 7 en volg.

38. H. VAN WERVEKE, *Filips van de Elzas*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, IV, kol. 294.

39. IDEM, *op.cit.*, kol. 293.

overheid en vooral de paus te paaien. Het is duidelijk dat ze maar al te blij mochten zijn met het feit dat de onstuimige Matheus «gecaseerd» was. De spoedige verzoening en de lichte straf, nl. het afnemen van Lens waar ze al lang een oog op hadden, zijn hiervan het bewijs.

Wat Peter betreft, zijn beurt moest nog komen. Het bisdom Kamerijk, dat politiek bij Rijks-Vlaanderen aanleunde maar kerkelijk onder de metropool van Reims ressorteerde, was voor de graaf van Vlaanderen een aantrekkelijk gebied om te controleren. Peter werd dus als kandidaat-bisschop aan het kapittel en aan de burgers van Kamerijk voorgesteld. Hij had echter een tegenkandidaat in de persoon van een lid van het kapittel, de zegelbewaarder Alardus⁴⁰. De kiezers geraakten niet éénsgezind, zodanig dat de twee partijen gezanten stuurden naar keizer Frederik in de hoop dat hij zich zou uitspreken ten voordele van één van de twee kandidaten. Door de bepalingen van het Concordaat van Worms had hij nl. het recht scheidsrechter te spelen bij bisschopsverkiezingen waar geen éénsgezindheid werd bereikt⁴¹.

In Pavia waar de Kamerijkse gezanten de keizer aantroffen gebruikten de gezanten van de Vlaamse

40. Dat Alardus zegelbewaarder van het kapittel van Kamerijk was heeft wel belang, in die mate dat de afgezette abt van Saint-Ghislain, die de gezant was van de Alardus-gezinde partij bij de keizer, met valse brieven, voorzien van het *echte* zegel van het kapittel kwam opdagen. Cfr. *Annales Cameracenses*, a° 1167, p. 541.

Over de verkiezing van Peter en over zijn ambtsperiode als elekt van Kamerijk, cfr. E. HOERES, *Das Bistum Cambrai* «Inaugural-Dissertation zur erlangung der Doctorwürde bei der philosophischen Facultät der Universität Leipzig», Leipzig, 1882, inz. pp. 55-62 en J.-L. KUPPER, *Raoul de Zähringen évêque de Liège, 1167-1191*, Bruxelles, 1974, pp. 44-45.

41. Cfr. bv. F.X. SEPPELT, *Die Vormachtstellung des Papsttums in Hochmittelalter*; in *Geschichte der Päpste*, 3. Band, München, 1956, p. 161.

partij al de invloed die ze bij keizerin Beatrix, een nichtje van graaf Diederik⁴², konden doen gelden om de balans ten gunste van Peter te doen doorwegen. Frederik koos echter niet duidelijk partij en hij schreef naar de graaf dat, hoe graag hij ook diens zoon op de bisschopszetel van Kamerijk zou zien, hij de volledige vrijheid van keuze aan de kerk van Kamerijk moest laten⁴³. Tenslotte werd Peter dan toch verkozen op 9 december 1167. Graaf Diederik, die in de eerste dagen van januari zou overlijden, kon deze gebeurtenis nog meemaken.

Dat Peter erg gelukkig was met deze verkiezing zou ik niet durven beweren. De auteur van de *Annales Cameracenses* vertelt inderdaad dat Peter bij het vernemen van het nieuws van zijn verkiezing *valde moestus* was⁴⁴. Opnieuw had hij dus passief zijn lot moeten ondergaan, verbonden aan de politieke ambities van zijn vader en broer. Wat hij in het kader van zijn nieuwe waardigheid volbracht is niet erg luisterrijk, en dit is niet te verklaren door het feit dat hij nooit werd gewijd. Inderdaad, aartsbisschop Hendrik van Reims was hem gunstig gezind en erkende hem als de toekomstige bisschop van Kamerijk⁴⁵. Het enig echt belangrijk feit tijdens zijn episcopaat was de ontzenuwing van de poging door de aartsbisschop van Keulen om het bisdom Kamerijk te annexeren.

42. Zij was de dochter van Reinaldus III, graaf van Boergondië, en van Agatha, dochter van hertog Simon I van Lotharingen, halfbroer van Diederik (W.K. von ISENBURG, *Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten*, 2e verbeterde uitgave van 1953, Marburg, 1960, bd. II, nr. 27 en bd. I, nr. 13).

43. Uitgave M. J.J. BRIAL, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, t. XVI, Paris, 1814, p. 694.

44. M.G.H., SS., XVI, p. 541.

45. Cfr. E. HOERES, *op.cit.*, *loc.cit.*, besluit.

Daartegen verzette Peter zich met alle kracht en hij deed het opzet van Filips van Keulen mislukken door keizer Frederik de partij van Reims te doen kiezen, mede dank zij de tussenkomst van keizerin Beatrix⁴⁶. Waarschijnlijk was het daardoor dat Peter blijvend de gunst van de aartsbisschop van Reims genoot. Voor de rest stond hij volledig onder de voogdij van zijn broer Filips, die hem zelfs een leermeester en raadgever opdroeg, een geleerde monnik uit de omgeving van aartsbisschop Hendrik van Reims, Drogo genaamd⁴⁷. Het is o.a. met diens hulp dat hij moeilijkheden met de burgers van Kamerijk in verband met de burcht van Thun-l'Évêque in zijn voordeel wist op te lossen⁴⁸. Voortdurend kwamen er vanwege de geestelijke instellingen van het bisdom echter klachten bij de paus toe betreffende de wandaden van Peter⁴⁹. Alexander III noemt hem in zijn brieven wel eens «Peter de zogezegde elekt van Kamerijk», waardoor hij zijn misprijzen en zijn ontevredenheid liet blijken⁵⁰. Filips kon de paus echter steeds paaien, en tenslotte wist Alexander III ook wel dat juist omwille van de macht van de Vlaamse graaf de verkiezing van Peter niet zo'n slechte zaak was voor het bisdom.

46. Deze episode wordt kleurrijk beschreven door de auteur van de *Annales Cameracenses*, a^o 1168, M.G.H., SS., XVI, p. 546.

47. «... a domno archiepiscopo Henrico, *petitione domni Philippi comitis Flandriae*, directus est domino nostro electo Petro Drogo quidam sacerdos nomine, vir eruditus omnium saecularium disciplinis, qui electum iuvenem erudiret, domumque cum rebus custodiret, leges ac patriae iura decerneret». *Idem*, a^o 1169, p. 553.

48. *Ibidem*.

49. E. HOERES, *op.cit.*, *loc.cit.*, besluit.

50. In april 1172 schrijft de paus zelfs naar aartsbisschop Hendrik van Reims om hem Peter te doen verbieden nog een voet in een kerk te zetten omwille van zijn slecht gedrag t.o.v. de abt van Maroeuil. JAFFE-LOEWENFELD, *Regesta Pontificum Romanorum*, II, 1888, nr. 12034.

Inderdaad, niemand durfde iets tegen Kamerijk te ondernemen zolang het bisdom zo nauw verbonden was met Vlaanderen. Het ergste wat de auteur van de *Continuatio*, die Peter zeker niet gunstig gezind is, hem verwijt, is dat hij het eigenlijk nooit kon wenen in de geestelijke staat, dat hij zijn ambt verfoeide, en dat hij er enkel de inkomsten van genoot, zonder er ooit de lasten van gedragen te hebben⁵¹. Dit laatste was echter vooral te wijten aan het elekten-systeem waarbij het mogelijk was de inkomsten van een bisschopszetel te ontvangen zonder ooit gewijd te worden.

Dat Peter er dan toch in slaagde zijn bisschopszetel te verlaten en de geestelijke staat definitief vaarwel te zeggen is opnieuw te verklaren door een tussenkomst van zijn broer Filips. Het noodlot had nl. in het jaar 1173 de Elzassersfamilie zwaar getroffen in de persoon van de jonge Matheus die bij het beleg van een Normandische plaats, nl. Driencourt (nu Neufchâtel-en-Bray in het departement Seine-Maritime) aan de zijde van zijn broer en van Hendrik van Engeland, tegen diens vader koning Hendrik II, dodelijk was gewond⁵².

Filips, die zelf bij zijn echtgenote Elisabeth van Vermandois geen kinderen kon hebben, had gehoopt dat zijn jongere broer voor een mannelijke erfgenaam zou zorgen. Deze had bij zijn eerste echtgenote Maria van Boulogne twee dochters, Ida en Mathilde,

51. «...nunquam ad sacros ordines et consecrationis honorem aspiravit, episcopi portans non onus, sed honorem, abhorrens officium, sed cum omni integritate episcopatus quaerens emolumentum», *Gesta episcoporum Cameracensium. Continuatio*, uitgave L.C. BETHMANN, in M.G.H., SS., VII, 1846, p. 508.

52. H. VAN WERVEKE, *Filips van de Elzas*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, IV, kol. 299.

maar zijn huwelijk met Eleonora van Vermandois, de zuster van Filips' echtgenote, was op het ogenblik van zijn dood nog kinderloos. Bleef alleen nog Peter over om Filips' dynastieke ambities te verwezenlijken. Het was blijkbaar zonder veel moeite dat Filips Peter kon overtuigen zijn elekten-titel te verlaten om de wereld in te gaan. De auteur van de *Continuatio* van de *Gesta episcoporum* drukt hierover zijn verontwaardiging in felle woorden uit en brengt Peters vroegtijdige dood ermee in verband, als teken van Gods toorn⁵³.

Op zaterdag 18 mei 1174 werd Peter tot ridder geslagen en daardoor officieel in zijn nieuwe stand opgenomen⁵⁴. Hij ontving van Filips als allodiale goederen Lillers, Saint-Venant en Vladslo⁵⁵. In Kamerijk werd hij opgevolgd door Filips' kanselier en vertrouwensman Robrecht van Aire.

Dat Peter zich in zijn nieuwe omgeving veel meer thuis voelde dan in de kerkelijke kringen blijkt uit tal van aanwijzingen. Van dan af moet hij voortdurend aan het Vlaamse hof verbleven hebben. Wellicht apprecieerde hij erg het leven in de omgeving van zijn broer.

53. «...abiecta dignitate suae electionis et clericalis professionis libertate, habitum induit militarem, ad lasciviam saeculi et pompas mundi relapsus, ducens uxorem... repudiata sponsa Christi. Non multum tamen dilectatus est in terrenis, quia non est flatus hominis in manu ipsius, sed in Eius potestate qui terribilis est apud reges terrae,... in multa oblietorum suorum poenitentia,... nostrae mutabilitatis exemplum immatura morte praeventus viventibus dereliquit.», M.G.H., SS., VII, p. 508.

54. *Sigeb. Contin. Acquicinctina*, uitgave L.C. BETHMANN, in M.G.H., SS., VI, Hannover, 1844, p. 414.

55. *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, uitgave L. VANDERKINDERE, Brussel, 1904, p. 81, cap. 47 en E. WARLOP, *De Vlaamse adel*, I, p. 171 en 201.

Hij verschijnt in bijna alle oorkonden van Filips uit deze periode als getuige⁵⁶. Ook is het duidelijk dat hij zijn broer bij allerlei krijgsverrichtingen ter zijde stond. In augustus 1174 bv. neemt Peter deel aan het beleg van Rouen met zijn broer en hij wordt er zelfs zwaar gewond⁵⁷. In april 1175 belooft hij samen met Filips het Heilig Land te zullen bezoeken⁵⁸. Men krijgt werkelijk de indruk dat Peter nu toch de weg heeft ingeslagen waarvoor hij geroepen was.

Maar graaf Filips kon niet vergeten welke de echte reden was waarvoor hij bij zijn broer had aangedrongen dat deze de kerkelijke loopbaan zou verlaten. Toen Gwijde, graaf van Nevers, op 19 oktober

56. 1174 :Filips voor de Sint-Niklaasabdij van Veurne (H. COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 46, nr. 118) ; 1174 : Filips voor de Sint-Pietersabdij van Hasnon (Bibliothèque municipale, Arras, Mss., nr. 291, II, p. 238) ; 1175 : Elisabeth voor de abdij van Signy (Archives départementales des Ardennes, Mézières, H 203, cartulaire de Signy, fol. 182 vo-183 ro) ; februari 1176 : Filips voor de abdij van Ninove (H. COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 71, nr. 197) ; 12 maart 1176 : Filips voor de abdij van Loos (IDEM, *op.cit.*, p. 71, nr. 198) ; 6 april 1176 : Filips voor de Tempelridders (IDEM, *op.cit.*, p. 50, nr. 130) ; 1176 : Filips voor de abdij van Saint-Augustin bij Terwaan (H. NELIS, *Chartes inconnues de Philippe d'Alsace*, in *Annales de la Soc. Emulation de Bruges*, LXVIII, 1925, pp. 148-149) ; 1176 : Filips voor de abdij van Voormezele (H. COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 60, nr. 158) ; 1176 : Filips voor de abdij van Sint-Bertijns (IDEM, *op.cit.*, p. 53, nr. 136) ; 1176 : Filips voor de abdij van Nonnenbossche (IDEM, *op.cit.*, p. 55, nr. 142, met verkeerde destinataris) ; 1176 : Filips voor de abdij van Mesen (IDEM, *op.cit.*, p. 56, nr. 146) ; 1176 : Filips voor het leprozenhuis van Gent, (A. VERHULST, *Twee oorkonden van Filips van de Elzas*, in *Hand. der Maatschappij voor Gesch. en Oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XIII, 1959, p. 20-21).

57. *Radulfi de Diceto Ymagine historiarum*, uitgave W. STUBBS, in *Rerum britannicarum Medii Aevi Scriptores (Roll Series)*, nr. 68, I, London, 1867, p. 387.

58. «Ad expiandas atroces iniurias quas Anglis et Normannis sine causa Flandrensens frequenter intulerant...» voegt de auteur er aan toe. *Idem*, p. 398.

1175 na een lange ziekte overleed⁵⁹, vond Filips wellicht dat het voor Peter tijd werd om aan huwen te denken. Wanneer hij precies met Mathilde van Boergondië, de jonge weduwe van Gwijde van Nevers, huwde weten we niet. Waarschijnlijk was het toch niet vóór het begin van het jaar 1176.

Mathilde had bij Gwijde twee kinderen gehad, een dochter Agnes en een zoon Willem, die dus normaal de nieuwe graaf van Nevers moest worden. Willem was echter bij de dood van zijn vader nog erg jong. Volgens de Lespinasse, in zijn geschiedenis van Nivernais, zou Mathilde van de koning van Frankrijk de voogdij over haar minderjarige zoon en over zijn graafschap gekregen hebben. Deze auteur spreekt slechts heel terloops over haar huwelijk met Peter en hij schijnt niet te weten dat deze laatste ooit graaf van Nevers is geweest. Nochtans weten we uit verschillende bronnen dat hij de titel van graaf van Nevers heeft gedragen. In de kroniek van de kanunnik van Laon wordt Peter *comes Nivernensis et Autissiodorensis* genoemd⁶⁰, en volgens een Engelse bron, de *Gesta regis Henrici II*, zou hij het graafschap zelfs uit handen van koning Lodewijk VII gekregen hebben⁶¹. Ook in een oorkonde van Filips voor Sint-Bertijns van 1176 verschijnt Peter onder de getuigen als graaf van Nevers⁶².

59. R. de LESPINASSE, *Le Nivernais et les comtes de Nevers*, I, 1909, p. 387 en volg. vermeldt als sterfdatum van Gwijde 18 oktober 1175. In het obituarium van Saint-Cyr van Nevers, uitgegeven door dezelfde de LESPINASSE, *Cartulaire de Saint-Cyr de Nevers*, Nevers, Paris, 1916, staat graaf Gwijde echter ingeschreven op de datum van XIV cal. novemb. (d.i. 19 oktober).

60. Uitgave G. WAITZ, in M.G.H., SS., XXVI, Hannover, 1882, p. 447.

61. Uitgave W. STUBBS, in *Rerum britannicarum Medii Aevi Scriptores (Roll Series)*, nr. 49, I, London, 1867, p. 124.

62. Cfr. H. COPPIETERS STOCHOVE, *op.cit.*, p. 52, nr. 133.

Volgens dezelfde *Gesta Henrici II* stierf Peter ca 15 augustus van datzelfde jaar⁶³. Uit een oorkonde van graaf Filips voor de kerk van Kemzeke vernemen we dat Peters obitus in deze kerk op 19 augustus werd gevierd⁶⁴. In de *Continuatio Claromariscensis* van de *Flandria Generosa* wordt gesuggereerd dat hij vergiftigd zou geworden zijn⁶⁵. Het is zeker dat hij heel plots overleed, want hij komt in vele oorkonden van Filips in 1176 nog voor⁶⁶. Giselbrecht van Bergen en andere bronnen vertellen dat hij begraven werd te Issoudun, een stad gehouden door gravin Mathilde uit hoofde van haar eerste echtgenoot Odo voor hun jonge zoon⁶⁷. In 1177 stichtte zij een jaargetijde voor haar overleden echtgenoten, waaronder Peter, in de abdij van Oigny⁶⁸.

De vroegtijdige dood van Peter moet voor graaf Filips een grote teleurstelling geweest zijn, vooral omdat uit het huwelijk van Mathilde en Peter, wellicht posthuum, slechts een dochter geboren werd. Dit meisje werd naar haar grootmoeder Sibilla genaamd. Zij erfde van haar vader Saint-Venant, Lillers en Vladslo en huwde met Robrecht van Wavrin, erfelijk seneschalk van Vlaanderen⁶⁹. Graaf Filips moest er

63. *Op.cit.*, *loc.cit.*.

64. Uitgegeven bij F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oostvlaanderen*, 3e reeks, II, Kemzeke, p. 23.

65. Cfr. Uitgave L.C. BETHMANN, in M.G.H., SS., IX, Hannover, 1851, p. 327.

66. Cfr. noot 56.

67. *Gisleberti Chronicon Hanoniense*, *loc.cit.*; *Gesta episcoporum Cameracensium. Continuatio*, in M.G.H., SS., VII, p. 508; *Sigeb. Contin. Acquicinctina*, in M.G.H., SS., VI, p. 415.

68. SAMMARTHANUS, *Gallia Christiana*, IV, *Instrumenta*, kol. 92.

69. E. WARLOP, *De Vlaamse adel*, I, p. 201.

dan toch in berusten dat de erfopvolging in vrouwelijke linie zou doorgaan. Nog geen jaar na het overlijden van Peter, vóór hij Vlaanderen verliet om naar het Heilig Land te trekken, trof Filips maatregelen om aan zijn zuster Margareta en aan haar zoon Boudewijn van Henegouwen zijn opvolging te verzekeren⁷⁰.

Toen dit probleem geregeld was kon de graaf zich volledig wijden aan de buitenlandse politiek. Hij voerde in de laatste jaren van zijn regering wat men een «politique de grandeur» zou kunnen noemen. Deze politiek was trouwens voor Vlaanderen niet altijd even gelukkig. Maar dit is dan weer een andere geschiedenis⁷¹.

TH. DE HEMPTINNE

70. H. VAN WERVEKE, *Filips van de Elzas*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, IV, kol. 302.

71. De professoren A. Verhulst en W. Prevenier lazen mijn handschrift en gaven mij nuttige wenken voor een aantal problemen, waarvoor ik hen van harte dank.